

Békési Ágnes

Magyar cigány és oláh cigány családok Magyarországon

Kisebbségkutatás- 2008. 4. szám

A magyarországi cigány népesség jelenleg három csoportra osztható. A kb. félmillióra becsült populáció 70 százaléka romungro, 20 százaléka oláh cigány és 10 százaléka beás cigány.

A romungrok vagy más néven magyar cigányok a XIV. század óta élnek Magyarországon, a leginkább integrálódott részét képezik a cigányságnak. Anyanyelvük a magyar nyelv, amelyet esetenként számos cigány szóval is vegyítenek és sajátos, kissé éneklő intonációval használnak.

Az oláh cigány csoportok a XVIII. század környékén érkeztek hazánkba. Kevésbé integrálódtak, az idős és középkorúak cigány nyelven beszélnek, de kívülállókkal magyarul is tudnak kommunikálni. A fiatalok és a gyerekek inkább a magyar nyelvet beszélik, de a legtöbb családban értenek cigányul, ha nem is szívesen nyilvánulnak meg ezen a nyelven.

A beás cigányok a XIX. század második felében telepedtek le Magyarországon. Ők Romániából jöttek, az ott akkor (1856-ban) megszűnő rabszolgaság nehéz körülményei elől menekülve. Egy archaikus román dialektust beszélnek.

A magyar cigányok elsősorban Észak-Kelet-Magyarországon élnek, az oláh cigányok a keleti régiókban, a beás cigányok pedig Baranya megyében. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az ország más vidékein ne éljenek kisebb csoportokban, kis falvakban magyar-, oláh vagy beás cigányok, annyi azonban bizonyos, hogy egymással nem keverednek, külön utcákban, város- vagy falurészekben élnek. Ennek ellenére ritkán létrejönnek vegyes házasságok, ezeket azonban mindhárom cigány közösség rossz szemmel nézi. Sokkal inkább elfogadják a gádzsókkal (magyarokkal) kötött vegyes házasságot, mint a másik cigány közösségbe való beházasodást. Értelemszerűen a magyar cigányság körében volt a leggyakoribb és ma is gyakori a magyarokkal kötött házasság, bár az ő köreiken belül a zenész cigányok inkább egymás között házasodnak.

Dolgozatomban a magyar cigány és az oláh cigány családok gyerekevelési szokásaival, szocializációs stratégiáival foglalkozom. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ az interjúk elkészítése során, hogy ebben e két népcsoportban milyen szerepe van a gyerekeknek a családon belül, és a szülők hogyan viszonyulnak a gyermekintézményekhez. Mennyire tartják fontosnak az iskolába-óvodába járást, és mennyire követik nyomon a gyerekek családon kívüli életét. Természetesen ezeknek a fő kérdéseknek a feltárása kapcsán a családok életének más vonatkozásaira is fény derült, s amennyiben ez hatással volt-van a gyerekek életére, ezeket a sajátosságokat is tárgyalom.

A kutatás módszerei

Vizsgálatomban a kulturanropológia és a szociálanropológia módszereit használtam fel. Az előbbiből a résztvevő megfigyelés, az utóbbiból pedig a strukturálatlan interjú eszközeit vettem át.

Az interjúkat magnó nélkül készítettem, utólagos lejegyzéssel. Ennek az volt az oka, hogy úgy láttam, a magnó használata sokkal inkább a hitelesség rovására ment volna, mint saját emlékezetem esetleges hibái. A magnó nélküli interjúzás technikáját több éven

keresztül sajátítottam el, s a tanulást kísérő kontrollinterjúk során bebizonyosodott, hogy a lényeges szövegrészeket szó szerint képes vagyok megjegyezni, és utólag följegyezni akár három-négy órás interjú esetén is. Az utólagos lejegyzésnek az a másik nagy előnye, hogy a verbális tartalmak mellett rögzíteni tudom a metakommunikációt, a nem verbális jelzéseket és a családtagok közötti interakciókat is. Így a résztvevő megfigyelés által szerzett tapasztalatok is beépülnek az interjúba, nem csupán a puszta verbális közlés.

Ez a cigány családok esetében annál is inkább fontos, mert ebben a kultúrában ismeretlen jelenség a többiekétől való elvonulás. Az interjú mindig családi körben zajlik, az idegen látogató hírére minden családtag előkerül, körbeülik, körbeállják a kérdezőt, és folyamatosan kommunikálnak, egymással is és a vendéggel is. Ez tehát inkább egyfajta sajátos csoportmunka, semmint interjúzás.

A cigány családok lakásaiban mindig minden ajtó nyitva van, hagyományos formában, egyetlen közös térben élnek, akkor is, ha a lakás több helyiségből áll. (Számos olyan, oláh cigányok lakta cigánytelepen is jártam, ahol - nyár lévén - az ajtókat kivették a tokból, s a bejárati ajtót is csak egy függöny helyettesítette.) A kétszemélyes, négyszemközi beszélgetés nem tartozik a kommunikációs repertoárba. Beszélgetni együtt szoktak, minden jelen lévő családtag részvételével, a gyerekeket is beleértve. A gyerekeket soha, semmilyen indokkal nem távolítják el a felnőttek közeléből. Az a természetes, hogy a gyerekek állandóan a felnőttek társaságában vannak, részt vesznek az éjszakába nyúló családi-rokoni rendezvényeken is. Ha pedig egy idegen szociológus jelenik meg, az olyan nagy esemény, hogy abból a gyereket kizárni egy felnőttnek sem jut eszébe.

Ebből következően minden interjú családi körben készült, körbeültük az asztalt, vagy körberaktuk a székeket. A beszélgetések közben zajlott a jövés-menés, a gyerekek enni kértek, szomszéd nyitott be. Mindennek a puszta magnós felvétele igen szegényes képet nyújtott volna az esemény jellegéről. Nem beszélve a technikai jellegű nehézségekről.

A fentiek miatt nem annyira interjúkat kellett utólag lejegyezniem, mint inkább egy-két órás csoportfolyamatot. Ebben a feladatban nagy segítségemre volt az a tízéves tapasztalat, melyet kiképző csoportokban szereztem.

A csoportdinamika szabályait figyelembe véve dolgoztam a családokkal mint csoportokkal, és magát a csoportfolyamatot jegyeztem le és elemeztem, utólagos észrevételeimet és reflexióimat is figyelembe véve. Ezek az utólagos észrevételek és reflexiók beépültek a lejegyzett szövegbe, tehát a végeredmény a családtagok s jómagam közös munkája alapján jött létre. A tapasztalati anyag tehát, ami alapján a tanulmányt írom, nem egy-egy "objektív" interjú, sem nem egy par excellence szubjektív megfigyelés. Nem is a kettő keveréke, hanem egy igen sajátos, a csoportfolyamat mozzanatait nyomon követő, lejegyző- reflektáló-elemző munkaszöveg. Ez pedig kifejezetten a pszichológia csoportelmélet-módszer munkamódjával rokon.

Ezen kívül figyelembe kellett vennem, hogy egy számomra idegen kultúrában mozgok, és interjúalanyaim is idegenként aposztrofálnak. (Gyakran előfordult, hogy rögtön a beszélgetés elején megkérdezték tőlem, cigány vagyok-e. Ha ez nem történt meg, nyilvánvaló volt számukra, hogy nem vagyok az, ilyenkor mintegy szívességgként mondták el nekem, hogy " a cigányoknál ez meg ez így szokás.")

Az oláh cigány családoknál különösen a gyerekek igen nagyra értékelték, amikor kiderült, hogy jó néhány szót tudok cigányul. Ez annak a jelzése volt, hogy komolyan érdeklődöm a kultúrájuk iránt, és természetesnek vették, hogy sok mindent nem tudok a

hagyományokról, szokásokról.

Bár igyekeztem a szakirodalomból alaposan tájékozódni, témámmal kapcsolatban igen kevés felhasználható írott anyagot találtam.

A családokkal készített interjúk tehát egy tanulási folyamat állomásai is voltak, ahol minden beszélgetés újabb és újabb ismeretekkel bővítette a tudásomat. Ezért a különböző interjúk igen nehezen összehasonlíthatók, összevethetők. Természetesen kidolgoztam egy interjú-vezérfonalat, de ezen minden beszélgetés után módosítanom kellett. Kívülálló voltam egy idegen kultúrában, amely ugyan barátsággal befogadott, de a velem kapcsolatos bizalom megnyilvánulásai mellett az információk és a közlések az idegennek szóló információk és közlések maradtak. Ilyenformán tehát munkám az idegen kultúrákat leíró antropológusok munkájához hasonlít, akik elfogulatlanul és értékítélet nélkül jegyzik le mindazt, amit tapasztalnak, ahogyan velük az interjúalanyok kommunikálnak.

A fentiek alapján talán nem meglepő, ha kutatásom egyik alaptétele az, hogy a cigányságnak önálló kultúrája van, tehát a különböző társadalmi helyzetű és rétegzettségű cigány közösségeknek vannak közös hagyományaik, szokásaik, amelyek más kisebbségekre vagy a többségi társadalom csoportjaira nem jellemzőek. Ezek nem feltétlenül a néprajz vagy a szociológia eszközeivel feltárható szokások és hagyományok. Inkább a kommunikáció, az együttélés, az életmód, a világ szemlélésének és megértésének sajátos módjai. Ezt pedig sikeresebben lehet feltárni az antropológia és a pszichológia módszereivel.

A családok kiválasztásának módszerei

Dolgozatom jellegéből adódik, hogy nem alkalmazhattam a szociológia klasszikus, véletlen számokon alapuló mintavételi módszerét.

Elsősorban azért, mert a többségi társadalom tapasztalható előítéletessége miatt a cigány családok jó része csak bizalmas körben vállalja cigányságát. Még az oláh cigány családok esetében sem (amely körben sokkal gyakoribbak a szembetűnő rasszjegyek) fordul elő gyakran, hogy a cigány identitást válogatás nélkül, minden helyzetben vállalják.

Ezért olyan közvetítő személyeket kellett keresnem, akikkel a családok bizalmas viszonyban vannak, és akik engem bizalommal tudtak az érintettek figyelmébe ajánlani. Budapesten és vidéken is találtam néhány olyan tanárt, akik szeretettel foglalkoznak a cigány gyerekekkel is, ezért a családok befogadták, sőt tisztelik őket. Megismerkedtem cigány tanárokkal is, akik jól ismerik a hozzájuk járó gyerekek szüleit. A Rádió C. munkatársaitól is értékes segítséget kaptam. Amikor alkalmam volt, használtam az ún. "hólabda" módszert, vagyis a már megismert családok révén jutottam el újabb interjúalanyokhoz.

Ily módon 2004 tavaszától húsz interjút, illetve megfigyelési jegyzőkönyvet készítettem romungro és oláh cigány családokkal. Tíz interjú magyar cigányok, tíz pedig oláh cigány családok körében zajlott. Elemzésemhez felhasználtam annak a harmincöt interjúnak az anyagát is, amelyeket zenész cigány családokkal készítettem 2002-ben és 2003-ban.

Az interjúk részben Budapesten, részben pedig Hajdú-Bihar megye egyik kisvárosában és az attól húsz kilométerre fekvő faluban készültek. A települések nevét (Budapest kivételével) megváltoztattam, az interjúalanyok családi nevét kezdőbetűvel jelzem. Ők valamennyien beleegyeztek abba, hogy a beszélgetések alapján írásos munkát készítek.

Romungro cigány családok

a., *Zenész cigány családok*

A zenész cigányok a magyarországi cigánység körében " elit réteggént" vannak aposztrofálva. A magyar cigányok nagy része már a XV. századtól kovácsként, vályogvetőként, zenészként kereste a kenyerét. Minden falunak, városnak igen hamar kialakult legalább egy cigányzenekara. A földesurak, nagyurak, számos arisztokrata egy idő után saját zenekart tartott fenn, amelynek tagjai az udvar libériáját viselték. Innen származik a mai cigányzenekarok ún. " magyaros" viselete is. A földesúr, de különösen az arisztokrácia előszeretettel taníttatta is zenészeit. A XIX. században sok cigány zenész rendelkezett zeneakadémiai végzettséggel, tehát tanult, kottaolvasó emberek voltak, akik aztán saját gyerekeiket is taníttatták. Ez természetesen nem volt érvényes a szegény, falusi zenészekre, akik csak télen muzsikáltak, nyáron a földesúr földjein dolgoztak vagy kovácsmesterséget űztek. Sok falusi zenész volt egyben a falu kovácsa is. A muzsikus mesterségre maguk tanították gyerekeiket három- négy éves koruktól.

Magának a tanuláshoz korán kialakult a kultusza ebben a körben, hiszen hangszeres zenét játszani csak úgy lehet, ha valaki korai éveiben kezdi el tanulni. A városi, tehetősebb zenészek maguk adták vonót három éves koruktól gyerekeik kezébe, pár évig tanították őket, majd mesterekhez küldték. A gyerekek hét-nyolc éves koruktól tanoncként már zenekarokban játszottak, s a kis zenészeknek nagy sikerük volt a hallgatóság körében. (Ezek családi zenekarok voltak, rokonokból verbuválódtak. Az apa együtt játszott fiaival.)

A szegényebb falusi zenészek az otthoni iskola után rokonokhoz, ismerősökhöz küldték tanulni a gyerekeket, természetesen csak a fiúkat. (A lányokat csak akkor taníttatták, ha nem volt fiú a családban.) Viszonossági alapon pedig maguk is fogadtak tanoncokat a rokoni-baráti körből. Ily módon pénzbeli fizetség nélkül tudták képeztetni a fiatalokat.

Ez a mód a premodern kor gyermeknevelési szokásainak a követése, hiszen az ipari forradalom előtt egész Európában a privát családi-rokoni kötelékeken belül zajlott a gyerekeknél, mivel a reguláris iskolarendszer nem alakult még ki.

A muzsikus családok körében mind a mai napig él az a hagyomány, hogy a zenetanulást családi, rokoni körben kezdik, és csak ezt követően jelentkezik a gyerekek zeneiskolába. Azonban a cigány szülők nem egyszerűen elküldik a gyerekeket a zeneiskolába, hanem gondosan megválasztják a megfelelő tanárt, elkísérik a gyerekeket az órákra, sőt részt vesznek az órákon, és segítenek az otthoni gyakorlásban is. Vagyis a zeneiskolát egyfajta külső házi iskolaként kezelik, ellentétben a gádzsó (nem cigány) szülővel, akik megelégszenek egy-két szülői értekezlettel.

Óvodába nem szívesen küldik a gyerekeket, vagy ha mégis rákényszerülnek, igyekeznek őket korán hazavinni, lehetőleg úgy, hogy otthon ebédelhessenek. Ha az anya dolgozik, a gyerek a nagymamánál ebédel.

A reguláris iskolarendszer nem játszik olyan nagy szerepet a családok és a gyerekek életében, mint a zeneiskola. Ebben az esetben is fontosnak tartják, hogy a tanítónő kedves, elfogadó legyen, és szeretik előre megismerni, ha lehet, kiválasztani a tanítónőt. De a gyerekek iskolai előmenetelét már nem kísérik olyan figyelemmel, mint azt a zeneiskola esetében teszik. Sok gyerek az első néhány osztály, illetve az alsó tagozat

elvégezése után magántanuló lesz, és teljes figyelmét a zeneiskolai tanulásnak szenteli. Akik az iskolában maradnak, nem törekednek arra, hogy jeles-jó tanulók legyenek. A jó jegyeket a zeneiskolában akarják megszerezni, a szülőket is ez érdekli jobban.

Tipikus jelenség, hogy az iskolából is hazaviszik a gyerekeket még ebéd előtt. Az anyák igyekeznek négyórás munkát vállalni, hogy minden nap főzhessenek. Ők viszik-hozzák a gyerekeket az iskolából, akkor is, ha az iskola a szomszéd utcában van. Ma már kevés az olyan jól kereső muzsikos apa, aki el tudja tartani öt-hat tagú családját. De az az ideális és követésre méltó példa ebben a körben, hogy ha lehet, az anya otthon marad, és csak a családdal, a gyerekekkel törődik. Mivel az apák este dolgoznak, sokkal nagyobb mértékben vesznek részt a gyerekek nevelésében, tanításában, mint az a többségi társadalomban szokásos. Együtt gyakorolnak a gyerekekkel, eljárnak a zeneiskolai órákra, rendszeresen konzultálnak a tanárokkal.

A férfi-női szerepek igen körülhatároltak. A domináns szerep az apáé. Ez a fiatal házaspárok zöménél is így van. Egy huszonnyolc éves fiatalasszony, M.G., arra a kérdésemre, hogy milyen szerepe van a családban a muzsikus-feleségnek, azt válaszolta, hogy " a férjem mellett és mögött" .

Megfigyelhetők bizonyos változások is a gyereknevelés terén. Fiatal szülők esetében már gyakoribb, hogy az általános iskolai előmenetelt is nagyobb figyelemmel kísérik, ellentétben az idősebb generációval. Ennek egyik oka az is lehet, hogy cigány muzsikusként ma már igen nehéz megélni, lévén az éttermek nem tudják finanszírozni az élő zenét. A hazai közönség nem jár olyan gyakran étterembe, mint húsz évvel ezelőtt, cigány zenekarokat csak a külföldiek által látogatott éttermek szerződtetnek.

A családok érdeklődése tehát a komolyzene, a jazz vagy a szórakoztató zene felé fordult, az ezekre a pályákra képező iskolákhoz viszont fontos az érettségi is. Ezenkívül elterjedt az a szokás, hogy a zenei képzettség mellé a fiatalok egy másik szakmát is szereznek, tanárképzőt végeznek, informatikai képesítéshez jutnak. Megnőtt tehát ebben a körben az általános- és középiskola presztízse. A muzsikos szülők számára ma már egyértelmű, hogy a reguláris iskolai oktatás is fontos, az ott tanúsított előmenetel meghatározza a gyerek későbbi életét.

Ezért igen komoly figyelmet fordítanak arra, hogy milyen színvonalú általános iskolába jár a gyerek. Érzékenyen reagálnak, ha felvetődik a " felzárkóztató" vagy az " eltérő tantervű" osztály lehetősége. Ők tudják, hogy az esetek többségében ez a régi kisegítő osztályok vagy iskolák rendszerével azonos, vagyis itt kevésbé képzett oktatók tanítanak, illetve enyhén fogyatékos gyerekek tanulnak. Tisztában vannak azzal is, hogy ezekben az osztályokban alacsonyabbak a követelmények, jóval kisebb, illetve lehetetlen a továbbtanulási tervek megvalósítása.

Egy harminchárom éves anyával (O. G.) készített interjú során elhangzott, hogy a családnak szándékában áll kivenni a két első osztályos gyereket a kis létszámú, felzárkóztató osztályból, mert igen lassan haladnak, a dupla betűket áprilisban még nem tanulták, s a fiúk unatkoznak az iskolában. Mint kiderült, beszédhiba miatt küldte a nevelési tanácsadó ebbe az osztályba az ikreket, holott a mama hajlandó lett volna külön logopédushoz is járni velük. Az anya a beszélgetés idején éppen különtanárt keresett, aki fölkészíti a gyerekeket arra, hogy szeptembertől egy másik, magasabb színvonalú iskolában elkezdhesék a második osztályt. Ez ügyben már fölkereste a kinézett iskola igazgatóját, hogy kérje a gyerekek felvételét. Nem nyugodott bele a megkülönböztetésbe és főleg a szegregációba.

A fiúk jelenlegi iskolájába ugyanis csak cigányok járnak, főleg nemrég Budapestre költözött oláh cigány családok gyerekei. Az anya azt szeretné, ha fiai nem cigány gyerekekkel is együtt tanulhatnának. A fiúk egyébként hegedülni tanulnak, zeneiskolába is járnak. A nagypapa éttermi zenész, otthon gyakorol velük. Már négy éves korukban megvette nekik a kis hegedűket.

Igen jellemző a zenész szülőkre, s ez az idősebb generációra is érvényes, hogy fontosnak tartják a vegyes osztályokat. Vagyis ugyanolyan színvonalú és jellegű iskolai oktatásra tartanak igényt, mint a nem cigány szülők. Értékes számukra a cigány identitás, ugyanakkor magyarnak is vallják magukat.

Ebből a kettős identitásból számos probléma is adódik. A világban való eligazodásukat nehezíti, hogy az oláh- és beás cigányok őket nem tartják cigánynak, úgy vélik, ők "nem igazi cigányok", mivel nem beszélik a cigány nyelvet és vegyülnek a "gádzsókkal". Sőt, zenészként kiszolgálják őket.

Ugyanakkor a többségi társadalom egyértelműen cigányként tartja őket számon, sőt az egész magyarországi cigányság reprezentánsaként kezeli ezt a réteget. A külföldi közvélemény pedig szinte csak a zenész cigányokat ismeri.

"Két tűz között vagyunk" - mondta E. I.-né, egy harminchárom éves fiatalasszony, amikor arról panaszkodott, hogy milyen megkülönböztetések érték a férjét, aki igen sötét bőrű, látszik rajta, hogy cigány.

Az E. utcai iskolában pár évvel ezelőtt igen sok, vidékről Pestre költözött oláh cigány család jelent meg. A magyar cigányok akkor elhozták onnan a gyerekeket az előző két iskolába. Az elkülönülés tehát a gyerekek szintjén is megjelenik.

A családon belüli gyereknevelés terén igen érdekes kettősség érvényesül. Egyrészt a szülői, főleg az apai tekintély megkérdőjelezhetetlen, másrészt egy igen erős érzelmi töltésű, permisszív stílus van jelen. A gyerek a család központja, az ő érdeke elsőbbséget képez minden más érdekekkel szemben. Az egész család életmódját a gyereknevelés szempontjainak rendelik alá. Ez kiegészül a gyerekek iránt érzett szeretet látványos, verbális és nem verbális megnyilvánulásaival.

A gyerekek igényeit, vágyait és főleg érzéseit tiszteletben tartják, nincsen elkülönített felnőtt- és gyerekvilág. A gyerekek véleménye ugyanolyan fontos, mint a felnőtteké. A fiatal szülők a lányokat is tanítatják, zenei képzésüket ugyanolyan fontosnak tartják, mint a fiúkét. A ma harmincéves szülők esetében még előfordult, hogy ha a lány zenét akart tanulni, azt a választ kapta, hogy ez a fiúk dolga. S ők nem tiltakoztak.

A szülők és a gyerekek sokat vannak együtt, a gyerekek részt vesznek minden, felnőttek számára szervezett eseményen. Ott vannak a koncerteken, a nagy családi összejöveteleken, ahol sokszor hetven-nyolcvan ember gyűlik össze. Ilyenkor kibérelnek egy termet valamelyik étteremben vagy kis hotelben, mert a lakásban nem férnének el.

Az ünnepek körében jelentős az esküvő, a keresztelő, a gyerekek iskolai életével kapcsolatos események, pl. a ballagás. Ezeket mindig nagy családi körben ülik meg, ami ötven-száz résztvevőt jelent.

Az egyházi ünnepeket, a karácsonyt, a húsvétot inkább szűkebb körben tartják.

Jelentős esemény a zenész családok körében a temetés. Régi szokás, hogy a szertartás után a rokonok, barátok hegedülnek, neves primások esetén száz hegedűs szokott megjelenni. Berki Lajos, a híres primás temetésén is így volt, ekkor született meg a Száz Tagú Cigányzenekar ötlete.

A fiatalabb generációk körében előfordul a válás. A gyerekek többnyire az anyánál maradnak, aki nagyszülői segítséget is igénybe vehet. De az apák a válást követően is figyelemmel kísérik gyerekeik sorsát, látogatják őket, az iskolában is érdeklődnek előmenetelük után. A gyerekekkel való szoros kapcsolatot nem befolyásolja a válás ténye.

A zenész cigány családok belső légköréről elmondható, hogy jövőorientált. A gyerekek szimbolikusan és a szó szoros értelmében is a jövőt jelképezik. Évszázados tapasztalat ugyanis ebben a körben, hogy a gyerekek (régebben csak a fiúk) taníttatása a család későbbi megélhetésének a záloga. Érdemes tehát ebbe időt, energiát, pénzt fektetni. A XX. század második felében meggyökeresedett az a tapasztalat is, hogy a formális iskoláztatás is fontos, nem csak a családon belüli. Az iskolával tehát partneri viszonyban vannak, bár jóval kevésbé adják át a szülői kompetenciával járó feladatokat a tanároknak, mint a nem cigány szülők. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a gyerek több időt töltsön el családi körben, mint az iskolában, tehát ebédeljen otthon, tanuljon otthon.

Ebben a tekintetben tehát az intézményekkel kapcsolatos fenntartásuk hasonló, mint a másik két cigány csoporté. A magánéletet, a privát szférát, a magán jellegű társas kapcsolatokat jóval többre értékelik, mint a közéletet és az intézményesített viszonyrendszert. Az "életvilág" a domináns a hivatalos közélettel szemben.

A zenész cigányok társadalma, mint minden más társadalom, rétegzett. Interjúztam olasz márvány burkolatú, padlófűtéses, óbarokk bútorokkal berendezett nappaliban, beszélgettem műtárgyakkal teli nagypolgári lakásban, voltam függőfolyosós, egyszerűen, de ízlésesen berendezett lakásokban, jártam szerény panellakásokban, felkerestem cigánytelepen élő, szűkös körülmények között tengődő zenészeket is. Az életmód és az anyagi lehetőségek tekintetében ezek a családok nagyon különböznek egymástól. Mégis, a fent elemzett szempontokat figyelembe véve, közösen osztoznak egy kultúrán, mely lényeges vonásait tekintve valamennyi családban azonos. A társadalmi rétegzettség ezeket a közös vonásokat nem szünteti meg és nem is gyengíti. A kultúra közös vonásai mintha elmosná kissé a társadalmi rétegzettségéből adódó törésvonalakat. A több száz éves hagyományok és szokások (főleg egy kívülálló számára) jóval szembeötlőbbek, mint a társadalmi helyzetből adódó különbségek.

Ez annál is inkább lényeges vonás, mert a cigány népesség más csoportjainál ennek ellenkezőjét tapasztaltam.

b., Magyar cigányok

Ebben a részben olyan romungro magyar cigány családokkal foglalkozom, akiknél, ha a régebbi századokban volt is, már több nemzedéknyi idő óta nincs zenész a rokonságban. Ők hagyományosan kovácsmesterséggel, vályogvetéssel, mezei munkával foglalkoztak, a XX. században pedig ipari munkásokká, mezőgazdasági alkalmi munkásokká váltak. Körükben igen nagy jelentőséggel bír a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely, ez nagy mértékben befolyásolja világlátásukat, gyereknevelési szokásaikat is. Hajdú-Bihar megyében hét interjút készítettem igen különböző anyagi-szociális helyzetű családokkal.

M. H. huszonhat éves fiatalasszony egy olyan cigánysoron él férjével és négy gyerekével, amelyet az önkormányzat magas palánkkal kerített körül. Talán abból a meggondolásból, hogy a főút mellett húzódó telep ne zavarja a város "összképét" az átutazó idegenek szemében. Pedig a házsor rendezett, az udvaron virágok vannak, s a lakók, akik az önkormányzattól bérlik a lakásokat, rendben tartják a környezetet. H.-ék lakása kb. 40 négyzetméteres, egy konyha és kétoldalt két szoba. Példás rend és ragyogó tisztaság van, a konyhabútor vadonatúj, fehér szekrényekből áll, a szobákban ízléses plüsságyak. A gyerekek szépen öltözöttek, udvariasak.

H. férje egy vállalkozó mellett kisegítő, jól keres, ellátja a gyerekeket mindennel. Amikor másodszor jártam náluk, éppen az iskolakezdéshez szükséges holmikat rendezték. Harmincezer forintot költöttek a három nagyobb gyerek iskolai holmijaira, táskákra, ruhákra, füzetekre. Mindent gondosan előkészítettek a polcokon, pedig még két hét volt az évnytőig. A legkisebb gyerek 14 hónapos, gyönyörű, fekete hajú, fekete szemű kislány. H. vele van otthon gyesen.

H. elmondta, hogy ők magyar cigányok, édesanyja libakopasztásból él, amivel jól keres. Férje oláh cigány, ők náluk a szülők cigányul beszélnek, és nagyon elleneztek a házasságukat. Azt szerették volna, hogy a fiuk magyar nőt vegyen feleségül. *(A magyar cigány-oláh cigány vegyes házasság valóban meglehetősen ritka. A szülők nyilván annak örültek volna legjobban, ha a fiuk oláh cigány lányt vesz feleségül. De ha már nem így történt, szívesebben vették volna a gádzsi - nem cigány - menyét.)*

H.-ék lakásépítést terveznek, már megvették a telket, készen vannak a tervek. Jövőre felépül a ház, nappalival, hálóval, két gyerekszobával. H. "amerikai" konyhát szeretne, egybeépítve a nappalival. H. törekvő, ambíciózus fiatalasszony, amikor a helyi lapban olvasott arról, hogy R. Nóra művésztanár rajzsakkört vezet a gyerekeknek és már külföldön is volt kiállításuk, azonnal szólt Barbi nevű lányának, hogy iratkozzon be. Azóta a rajzcsoporthoz egy könyvet is illusztrált, Barbi egyik rajza került a címlapra. H. erre nagyon büszke. Nem véletlen egyébként, hogy a gyerekek a rajzórát szeretik legjobban az iskolában, bár az nem kötelező.

Mindezek fényében rendkívül meglepő, hogy a három nagyobbik gyerek eltérő tantervű iskolába jár. Ott négyes-ötös tanulók, szeretnek iskolába járni, értelmesek, nyílt eszűek. Barbi több sportversenyt is nyert. Mégis, H. és a férje elfogadták, hogy a retardált gyerekek közé iskolázzák be a gyerekeiket. Attilát, a kisebbik fiút a helyi kórház pszichológusai túlmozgásosnak minősítették. Első osztályban gyógyszeres terápiát javasoltak. Ez ellen R. Nóra, a rajztanár határozottan tiltakozott, mondván, hogy a gyerekek az ő rajz szakkörén semmilyen, gyógyszeres kúrára okot adó tünetet nem mutat. Az anya ezt a tanácsot elfogadta, de nem próbálta Attilát átíratni a másik általános iskolába.

A jelenlegi gyakorlat az, hogy a kisvárosban a tanítók és a tanárok igyekeznek megszabadulni a cigány gyerekektől, és minden ürügyet megragadnak, hogy a "kisegítő" iskolába utalják őket. Ehhez sajnos partnerek a megyeszékhely pszichológusai is. Ők többnyire azzal indokolják az áthelyezési javaslatot, hogy a kisebb létszámú osztályokban többet tudnak a gyerekekkel foglalkozni, ott jobban tudnak haladni, mint a harmincas osztálylétszámú "nagy" iskolában. Csakhogy a kisegítő iskola nem nyújt perspektívát, onnan alig tanulnak tovább a gyerekek. Ha igen, akkor is csak valamilyen alacsony szintű szakiskolában. Középiskolába kerülni innen lehetetlen. Erről azonban a tanárok nem tájékoztatják a szülőket. H. is arról beszél, hogy szeretné, ha gyerekei továbbtanulnának, láthatóan nincsen tisztában a lehetőségekkel. Pedig ő szakközépiskolát végzett. Arról azonban, hogy mi folyik a gyerekei iskolájában, semmilyen információja nincsen. Az ő

családjában nincsen hagyománya a tanuláshoz-tanításhoz, ő az első, aki középiskolát végzett. Nincsen tehát gyakorlata abban, hogyan kell megtervezni a gyerekek iskolai karrierjét, hogyan kell iskolát-tanítót választani. A véletlenek és a felsőbbrendűség dönt a gyerekek sorsáról. Amikor felhívom a figyelmét a "kisebítő" iskola hátrányaira, azokat az érveket ismételve, amiket a pszichológusoktól hallottam. Az szintén csak a véletlen miatt, hogy ő maga nem kisebítőben végzett. A faluban, ahol a szüleivel lakott, nem volt ugyanis kisebítő, a tanítók kénytelenek voltak felvállalni a cigány gyerekeket is. Annak ellenére tehát, hogy példásan gondoskodik a gyerekekről, beszerzi az iskolai felszerelést, súlyt helyez arra, hogy a gyerekek iskolába járjanak és ott jól tanuljanak, öntudatlanul is hozzájárult, hogy a gyerekek zsákutcába jutottak, és jövőjük bizonytalan.

Ez a bizonytalanság egyébként H. gyerekekkel való viselkedésében is tetten érhető. Látszik, hogy nincsen előtte követendő szülői minta, hiszen az ő szülei egyszerű, tanulatlan emberek voltak, nem sokat törődtek az iskolával. H. türelmetlen, sokszor indokolatlanul rászól a gyerekekre, utána magához vonja őket, aztán megint rendreutasítja. Várja már az iskolakezdést, azt mondja, sok neki a négy gyerek gondja egész nap. Az iskolát tehát úgy kezeli, mint olyan intézményt, ami leveszi a válláról a gyereknevelés gondjait. Eszébe se jut, hogy az ott zajló folyamatokat neki - mint gondos szülőnek - kontrollálnia kéne. Alávetett szerepe van az iskolával szemben, ő is és gyerekei is ki vannak szolgáltatva a tanároknak. Minden erőfeszítése, hogy előre vigye a gyerekei sorsát, egy számára láthatatlan falba ütközik.

A várostól egy kb. húsz kilométerre fekvő kis településen, Körösszegen több magyar cigány családdal beszélgettem. A faluban egy iskola van, négy éve új igazgató vezeti. Egyidőben érkezett ide a falu új polgármesterével. Mindketten fiatal, ambíciózus emberek, és elhatározták, megállítják az elvándorlási folyamatot. Én az igazgatóval készítettem interjút, aki elmondta, hogy kinevezésekor a helyi nem cigány szülők csoportosan vitték át a városi iskolába gyerekeiket, mert a cigány gyerekekkel a pedagógusok nem tudtak dolgozni, ez visszahatott az egész iskola légkörére. Az új igazgatónak voltak elképzelései, a debreceni egyetemen hallgatóként megismerkedett az alternatív pedagógiákkal, a differenciáló módszerekkel. Kezdeként bevezette a mindennapos testnevelést és a futballszakkört. Rövid időn belül versenyekre kezdett járni a gyerekekkel, lévén testnevelés szakos. Pályázatból felépítettek egy modern tornacsarnokot az iskola mellett. Ez olyan színvonalú, hogy nagyvárosi igényeknek is megfelel. Időközben megismerkedett egy konferencián R. Nórával, aki beszámolt a cigány gyerekekkel szervezett rajzszakköréről. Meghívta őt, hogy Körösszegen is tartson szakkört. Nem sokkal ezután a falusi cigány gyerekek már Budapesten, külföldön is szerepeltek kiállításon, sőt személyes meghívásoknak is eleget tettek. A gyerekek elérték, hogy a szülők ezekre a versenyekre, kiállításokra, utazásokra ellássák őket tiszta, rendezett öltözékekkel, az iskolában megszokták, hogy testnevelés óra után zuhanyoznak. Új igényeik alakultak ki, amelyeket a szülőkkel kapcsolatban is érvényesítettek. A faluban elterjedt, hogy az iskola sikeres, a nem cigány szülők visszahozták a gyerekeiket a messzebb lévő városi iskolából. Ebben közrejátszott az is, hogy pályázati pénzből felújították az épületet, a tantermek paszellszínűek lettek, és új bútorokat is tudtak vásárolni a gyerekeknek. Ma az iskola olyan látványt nyújt, mint egy tipikus dániai állami iskola. Színes tantermek, a falak színével harmonizáló, színes függönyök, modern tanulóasztalok, székek, amelyek a négy év alatt érintetlenek maradtak. Sehol egy vésett, összefirkált pad, eltörött szék. S ami a legfontosabb, a termek tele vannak a gyerekek káprázatosan szép rajzaival. A folyosó két-három négyzetméteres alkotásokkal van borítva, az épület belseje olyan hangulatot áraszt, mint egy színvonalas képzőművészeti galéria.

Mindeközben az új polgármester hozzájárult a munkanélküliség csökkentéséhez.

Kidolgozott egy hatékony közmunkarendszert, hogy az addig munkanélküli cigány szülők rendszeres keresethez jussanak. Közmunkában rendbehozták az utcákat, a főteret. Látványosan szép, faragott asztalokkal teli piactér készült, szintén pályázati pénzből. Virágosítási programot hirdetett, a házak előtt, az árkokban kisebb virágoskertek jöttek létre. A falu négy év alatt annyit fejlődött, hogy komoly vonzerőt jelent a városból kitelepülők számára is, akik családi házakat építenek városi lakásaik árából.

Körösszegen tehát nincsen kisegítő iskola, nincsen eltérő tantervű osztály, van viszont mindennapos testnevelés, futballsakkör, sportversenyek és rajzsakkör. A rajzsakkörön készült munkákat rendszeresen kiállítják a művelődési házban, és műsoros megnyitó során mutatják be a meghívott szülőknek. A cigány szülők úgy érzik, gyerekeik sikeresek az iskolában, van kedvük oda járni, s ettől az iskola lett a település motorja. Az igazgató tanulmányi ösztöndíjakat ad ki a jól tanuló gyerekeknek. Köztük sok cigány gyerek is van. Pályázatokon az éltanulók számára számítógépeket kér, s ez külön vonzerőt jelent a gyerekeknek.

Az iskola igazgatójával B. Tiborné fia, az ötödikes Dávid ismertetett meg.

B. Tiborné az iskola konyháján dolgozik, férje a helyi cigány kisebbségi önkormányzat elnöke. Fuvarozásból él, van két lovuk, gumikerekű szekerek. Dávid kitűnő tanuló, sportversenyekre jár, rajzai kiállításokon vesznek részt. Mivel az iskolában a kitűnő tanulóknak húszezer forint jutalom (ösztöndíj) jár, ezt Dávid is megkapta. (A jó tanulók - négyesek - tízezer forintot kaptak.) Ezen kívül pályázaton nyert egy számítógépet. Amikor látogatóba érkeztem hozzájuk, éppen azon játszott. A mama elmondta, hogy Dávid az ösztöndíjat letétbe helyezte nála kamatra, hogy fél év múlva divatos mezt és cipőt vehessen magának a futballmeccsekhez. A szülők nem szóltak bele, mire költse a pénzt. Úgy gondolták, az az övé, ő rendelkezik vele. Dávid élénk tekintetű, nyílt eszű, kifogástalan modorú fiú. Anyjával való beszélgetésem során mindenhez udvariasan, de határozottan szólt hozzá, mindenről volt véleménye. A szülők elégedettek az iskolával, látják, hogy Dávid szeret tanulni. Szerény körülmények között élnek, de Dávid bátyját is taníttatják. Ő szakmunkásképzőbe jár a közeli nagyvárosba. Hentesnek tanul.

Az iskolaigazgató mesteri ösztönnel és talán tudatosan is a sportot és a művészetet preferálja, amiben a cigány gyerekek általában ügyesek. Más iskolákban ezek a tárgyak periférikusak, nem hoznak sikerélményt. Itt az igazgató testnevelés szakos, a rajzsakkör vezetője, R. Nóra pedig művésztanár. Képzőművészeti egyetemet végzett, számos saját kiállítása volt már. Tehát a rajzórán nem korszakokat és kockákat rajzolnak, hanem az önkifejezést gyakorolják. Ezért is érhetett el számos hazai és nemzetközi elismerést. Ez pedig megemeli a cigány gyerekek rangját az iskolában, sőt példaképpé teszi őket. A cigány szülőket pedig közel hozza az iskolához.

A rajzkiállítások megnyitóján az egész falu ott van, ezeken az alkalmakon a cigány gyerekek a sztárok. Szüleik pedig látják, hogy érdemes iskolába járni, hogy van eredménye, ha a gyerek teljesít és jó tanuló. Talán most először tapasztalják meg, hogy az iskola nem ellenség, hanem támasz.

Mindez annak köszönhető, hogy a kistelepülés polgármesterének és az iskolaigazgatónak együttes munkával sikerült visszafordítani az elvándorlási folyamatot. Az iskola a kistelepülések egyik motorja és központja, ha tehát tovább folytatódott volna a nem cigány gyerekek elvándorlása, előbb-utóbb be kellett volna zárni az intézményt, aminek következménye az iskolakörzetesítés. Ez pedig hosszú távon a falu népességének csökkenéséhez vezetett volna. A jelenlegi rejtett (expliciten nem vállalt) iskolakörzetesítési

tendenciák a szaktárca szerint az oktatás minőségének emelkedését eredményezik. Ugyanakkor számos szakértő ezeket a tendenciákat egyértelműen a leszakadó rétegek (többnyire cigány családok, illetve gyerekek) érdekeivel ellentmondóaknak tartja. (Ladányi János és Szelényi Iván kutatásai azt tárták fel, hogy az iskola nélkül maradt kistelepülések egyéb területen is fokozottan forráshiányossá válnak. Az iskola megszűnésével párhuzamosan a közigazgatási apparátust is " körzetesítik" , fokozódik az elvándorlás. A faluban csak a legelesettebb, munkanélküli, többnyire cigány családok maradnak. Elkezdődik a " gettósodás" , annak minden negatív következményével. Ez jellegzetesen a volt szocialista országokban kialakuló jelenség, ahol a gettók nem elsősorban a nagyvárosokban, hanem az aprófalvakban jönnek létre. Ezt a folyamatot sikerült megállítani Körösszegen, ahol a cigány családok gyerekeinek nagy hányada jeles-kitűnő tanuló.)

A cigány családokban gyakori, hogy ha a szülők elválnak, vagy más okból nem tudják - nem akarják - vállalni a gyereknevelést, a nagymama lesz az unokák gyámja. Az idősebb nemzedékben ugyanis él még az erős hagyomány, hogy nem szabad sorsára hagyni az árván maradtakat. Az állami gondozásba vételt szerencsétlenségnek, csapásnak tartják. (A városokba került, szokásait vesztett fiatal nemzedék számára ez a hagyomány már nem kötelező érvényű.)

Körösszegen talákoztam egy ötven éves nagymamával, aki Jolánhoz hasonlóan két unokát nevel. Élettársával együtt négyen élnek egy szoba-konyhás kis házban.

Ida közmunkán dolgozik a faluban, élettársa alkalmi munkákat vállal. Mindkét fiúunokája jó tanuló, a kisebbik ösztöndíjat kapott.

A négytagú család egy szobában lakik. Az unokák a franciaágyon alszanak, a nagymama és élettársa egy-egy heverőn. A szoba rendben tartott, tiszta, a konyha tenyérnyi. Az egész ház inkább egy kunyhó képzetét kelti. Csak lehajolva lehet belépni az ajtón.

Ida élete igen küzdelmes és nehéz volt. Előző férjével és annak szüleivel együtt laktak egy szoba-konyhás házban. Idának nyolc gyermeke született, bár három után már nem szeretett volna szülni. De a spirál nem használt, a fogamzásgátló gyógyszert pedig a férje nem engedte szedni. Ennek ellenére ütötte-verte a feleségét és a gyerekeit is, alkoholizált. A gyámügy az áldatlan állapotokra hivatkozva állami gondozásba vette mind a nyolc gyereket. A nyolcadik születése után Ida elvált a férjétől, albérletben élt, rendszeresen látogatta a gyerekeit. A nyolc gyereket három különböző nevelőotthonban helyezték el. Ida tragédiaként élte meg az elhelyezésüket, ha a gyerekek panaszkodtak neki, hogy a nevelők verik őket, az asszony jelenetet rendezett az igazgatónál, kiabált, fenyegetőzött. Ugyanakkor gyerekei valamennyien szakmát tanultak az intézetben. Egy lánya Németországban pincér, gyakran hazalátogat. Olyankor a kamrában alszik. Egyik fia vállalkozó, jó módban él. Meg is hívta anyját, lakjon náluk Budapesten. Ida hozzájuk költözött, eladta kis házat, de csak fél évig bírta a nagyvárosban. Visszatért szülőfalujába, vásárolt egy házat, s itt neveli két fiúunokáját élettársával együtt. Mindkét gyereket elhagyta az anyja, s az apák nem vállalták a nevelést.

Ida nagy szegénységben neveli a két unokát, a gyerekek mégis jó tanulók. A kisebbik ösztöndíjat is kapott. Esélyük van rá, hogy szakmát tanuljanak, és boldoguljanak. Ida a közmunka keretén belül idős parasztemberekhez jár takarítani, mosni, ház körüli munkákat végezni. Azt mondja, jóindulatúak hozzá, nemegyszer reggelivel, ebéddel is megkínálják. Élettársa is közmunkán dolgozik. Ketten szegényesen el tudják látni a két unokát.

Oláh cigány családok

Hajdú-Bihar megyében, Újfaluban olyan oláh cigány családokkal találkoztam, akik vállalják cigányságukat. Beszélnek a lovári nyelvet, sokuk a gyerekeivel csak cigányul beszél.

Közülük a legjobb anyagi helyzetben M. Károly és családja van, akik heten élnek egy százhetven négyzetméteres, kétszintes házban.

M. Károly negyven éves, kőműves, de leszázalékolt. Felesége, Ágnes rokkantnyugdíjas. Két ikerfiuk van, Karcsi és Zoli, s egy nagyobb, középiskolás fiuk és lányuk. Velük él még Károly nagybátyja. A most ötödikes ikreknek saját szobájuk van, külön szobában lakik a nagyfiú és a nagylány is. A nagybácsi a vendégszobát használja.

Ágnes szülei Gyöngyösön lókereskedéssel, vásározással foglalkoztak, ekhós szekerek is volt. Ágnes igen jól beszél cigányul, magyarul viszont keresi a szavakat, hangsúlya éneklő.

A tiszta konyhában fogadnak, ami nappaliként szolgál. Főzésre az alsó szinten lévő konyhát használják. Az udvaron még ott a műanyag sátor, előző nap ünnepelték a nagylány ballagását. Ötven felnőttet és harminc gyereket láttak vendégül.

Jöttömre az egész család a tiszta konyhába sereglik, Károly a főhelyre ül, mellé a felesége. Megadják a módját a beszélgetésnek. Károly kijelenti, hogy ő szívesen beszél a cigány kultúráról, ha ez engem érdekel. Pár szót váltunk cigányul, Károly értékeli a tudásomat. Elkezd lovári nyelven beszélni, de néhány mondat után udvariasan mindent lefordít magyarra. Elmeséli feleségével való megismerkedésének és házasságának történetét.

Nyolcan voltak testvérek, és amikor bátyjai mind megnősültek, elhatározta, ő is feleséget keres magának. Apjának volt egy jó ismerőse Gyöngyösön, akinek eladó lányai voltak. Apa és fia útra kelt leánynézőbe. Károlynak azonban nem tetszettek az eladó lányok. Ezért az ismerőssel beültek a kocsmába sörözni. Ekkor nézett be Ágnes, apját keresve. Károlynak azonnal nagyon megtetszett, beszédbe elegyedett vele. Ágnes eleinte elég "gizdán" - büszkén - viselkedett, nem merte elárulni az apjának, hogy neki is tetszik Károly. A fiatalember azonban kijelentette, hogy Gyöngyös messze van Újfalutól, neki nincsen ideje hosszasan idejárni udvarolni. Ágnes döntse el most rögtön, hozzá jön-e feleségül.

Károly apja, amikor meghallotta fia szándékát, rögtön rendelt egy láda sört, és annak rendje és módja szerint megkérte a lányt az apjától. Akkor már sok cigány körük gyűlt a kocsmában, ismeretlenek is, mindenki itta az áldomást. Ágnes apja kijelentette, hogy a lánynak kell döntenie. De Ágnes kérette magát.

(Miközben Károly hosszadalmasan, ráérősen meséli a történetet, látszik, hogy nem először, a felesége kedvesen nevetgél. A gyerekek és a nagybácsi érdeklődve figyelnek, bár nyilvánvaló, hogy sokszor hallották már az egyes fordulatokat.)

Ekkor azonban indult az állomásról az utolsó vonat. Mindannyian felszálltak. Amikor a vonat odaért a külvárosi cigánytelephez, ahol Ágnes családjának le kellett szállni, a lány apja egyenesen megkérdezte Ágnest, tetszik-e neki Károly. Amikor Ágnes szégyenlősen igennel válaszolt, az apa kiadta az utasítást, hogy akkor menjen egyenesen velük Újfaluba feleségnek. Ha rosszul bánnak vele, legfőljebb hazajön. Így is történt, Ágnes egy szál

ruhában továbbutazott.

" Ágnes: Jó helyre mentem, jó sorom lett. Nem bántam meg. Ennek már húsz éve.

K.: Esküvő volt?

Károly: Ugyan, minek? Ettünk együtt egy ebédet. Meg a feleségem nem is volt lány, amikor elvettem. Az apósom akart esküvőt, de hát ugye nem voltál már lány *(Ágneshez fordulva), akkor meg minek esküvő?! (ezt némi csúfondáros évődéssel mondja.)*

Akkor házasodtunk össze, amikor a ház építésére a szocpolt igényeltük."

Ebben a történetben keverednek a hagyományos és a modern elemek. A feleséget az apa kommandálja, de választani a fiataloknak kell. Akik annyiban őrzik a hagyományt is, hogy nem tartanak esküvőt, mivel a lány már nem szűz.

A házat Károly építette föl rokoni és baráti segítséggel, kalákában. Ő faragta a csigalépcsőt, készítette a lambériát. Arra már nem jutott pénzük, hogy kívülről bepucolják, kifessék a falakat, a padlózás sincsen készen. Károly beteg lett, nem tud munkát vállalni, közhasznú munkára pedig nem hívják.

" Ágnes: Én bementem a kisebbségi önkormányzathoz, de ott az a nő nem törődik idegen cigányokkal.

K.: Magyar cigány?

Ágnes: Nem, igazi cigány, oláh cigány, csak aki nem a rokonságához tartozik, azt nem segíti. A rokonságának vesz lap-topot, mindent, másnak meg nincsen pénz. Én meg nem foglalkozok amúgy a cigányokkal!

Itt az utcában is csak egy cigány család lakik, a többi magyar. Én nem nagyon foglalkozok cigányokkal, nem ismerem őket, ennek a rokonságát se. Úgyhogy nem segít semmit nekünk."

A fenti néhány mondat bonyolult identitásproblémákat összegez. Egyrészt az igazi cigányok az oláh cigányok, a magyar cigányok nem igaziak. Másrészt, ha valaki nem rokon, vagy nem jó ismerős, nem lehet a segítségére számítani, hiába " igazi cigány." Ágnes " nem foglalkozik" a cigányokkal, fontosnak tartja, hogy az utcájukban főleg magyarok laknak. Ez a szemében emeli a lakóhelyük presztízsét. De mondandója úgy is érthető, hogy hangsúlyosabban kellene cigánynak lenni ahhoz, hogy számíthassanak a kisebbségi önkormányzat segítségére.

Károly elmeséli, többször fölvetődött benne, hogy indul a kisebbségi önkormányzati választáson. A probléma csak az, hogy nincsen pénze korteskedni, megvendégelni az esetleges támogatóit. Enélkül pedig nincsen esélye.

Ágnes rokkantnyugdíjat kap, mivel néhány éve depressziós lett. Betegségének története egyben látletet a magyar egészségügyről is.

Az új házba való beköltözésükkor teherbe esett. De mivel már volt négy gyerekük, úgy döntöttek, az abortuszt választják. Az asszony befeküdt a helyi kórházba a műtétre, néhány hét múlva, a kontrollvizsgálatkor egy másik orvos viszont megállapította, hogy

még mindig terhes. Akkor már " túl volt az időn" , nem lehetett megismételni az abortuszt. Ágnes rendszeresen járt terhes-vizsgálatra, a megváltozott helyzetben már várták az új jövevényt. Minden jel arra mutatott, hogy egészséges lesz. Bejelentkeztek szülésre Debrecenbe, a klinikára, mivel az asszony már három császármetszésen esett keresztül, s számítani lehetett rá, hogy nehéz szülés lesz. A helyi kórház orvosai azonban lebeszéltek őket a tervről, mondván, hogy ők is jól le tudják vezetni a szülést. Ágnes nagy nehezen ráállt, nem akart összeveszni az orvosokkal, akik kezelték. A szülést követő napon azonban bejelentették neki, hogy az újszülöttet átvitték Debrecenbe. A következő hír a gyerek halálhíre volt. Ágnes akkor rosszul lett, be kellett vinni az idegosztályra. Utána százalékolták le, azóta sem jött teljesen rendbe. Károly elmondása szerint minden alkalommal komoly paraszolvenciát adtak az orvosoknak, ami nekik nagy megterhelést jelentett. Máig nem értik, hogy történhetett egymást követően két ilyen műhiba.

A sikertelen abortuszt csak Ágnes többszörös panasa és orvoshoz bejelentkezése után vették észre, majd a terhesgondozás során mindvégig egészségesként regisztrálták a gyereket.

Három császármetszést követően a házaspár jogosan gondolta, hogy az újabb szülés kockázatos klinikai háttér nélkül. A helyi kórház orvosai mégis magabiztosak voltak, majd az anya engedélye, sőt előzetes értesítése nélkül küldték Debrecenbe a csecsemőt. Úgy tűnik, sorozatos hibákat vétettek, végül jogsértést követtek el. Az anya a nővértől tudta meg, többszöri rákérdezésre, hogy a gyereket légzési problémákkal a klinikára küldték.

" Ágnes: Csak nekem nem mondták meg az orvosok. Nekem az első három szülésem is császár volt, egy negyedik császár, gondolhatták volna, hogy nem fog egyszerűen menni!!! Mégis marasztaltak, hogy ne menjek a klinikára. Aztán a gyerek egy hétig élt! Haza se tudtuk hozni. ... az összes nővérnél adtam pénzt, annak is, aki nem foglalkozott velem. Nem tudtam, melyik lesz ott a szülésnél. Hiába! Rengeteg pénzünk elment. Én meg tönkrementem. Nagyon vártuk már azt a gyereket. Hiába, hogy először el akartam vetetni, de a terhesség alatt már vártuk. Úgy tudtuk, hogy egészséges lesz."

Károlyéknak eszükbe sem jutott, hogy a kórháztól jogi és anyagi elégtételt vegyenek a feleség betegsége és leszázalékolása miatt. Az orvosok olyan hatalmat képviselnek a szemükben, akiket megfizetni kell, nem feljelenteni. Számukra elérhetetlen társadalmi messzeségben élnek az egészségügy dolgozói, akik lehet, hogy megvesztegethetők, de nem számonkérhetők. Sőt, a hálapénz szemükben nem is annyira megvesztegetés, mint inkább a nagy hatalommal bíró világi istenségeknek jogosan járó áldozat az egyszerű földi halandók részéről.

Ugyanígy elérhetetlen hatalmasságokként kezelik az iskola vezetőit is. Az ikerfiúk egyike, Karcsi az " eltérő tantervű" iskolába jár. Apja szerint azért küldték oda a tanítók, mert gyenge fizikumú volt és logopédusra volt szüksége. Rajztanára azt mondja róla, ragyogó intellektusú gyerek. Kitűnő tanuló, rajzversenyeket nyer. Magam kevés ilyen élénk tekintetű, értelmes és kiváló modorú gyerekekkel találkoztam. Talán a körösszegi Dávidhoz hasonlítható. Karcsi státuszára és fejpénzére azonban szüksége van a helyi kisegítő iskola tanítóinak, ezért nem küldik átminősítő vizsgálatra. Kérdésekre, hogy a szülők miért nem kezdeményezik az áthelyezést, az apa bizonytalanul válaszol. Gondolt már erre, mindig el is határozza magát, de nem akar rosszat a gyerekeknek. Nem akar összeveszni a tanárokkal.

Vagyis nem hisz abban, hogy sikeresen képviselhetné fia érdekeit a tanárokkal szemben. Pedig fontosnak tartja az iskolát, örül, hogy a másik ikerfiú, Zoli az általános osztályba jár,

és a nagyobbak mindketten továbbtanulnak. Karcsi a négy gyerek közül a legértelmesebb és legtehetségesebb, mégis az ő sorsa kétséges. Pusztán azért, meg vékonydongájú. Ez ürügy ahhoz, hogy eltéríthessék a boldogulásától. Hogy feltölthessék vele a szükséges létszámot.

Egy középosztálybeli nem cigány családdal ezt nem tehetnék meg, mert a szülők érvényt szereznének jogaiknak. Károly, bár értékes kőműves-szakmája van, impulzív, ambíciózus férfi, nincsen tisztában a jogaival és a lehetőségeivel. Nem volt még olyan tapasztalata, hogy érvényesíteni lehet az érdekeit.

Tudatában van annak, hogy cigány, s emiatt hátrányokat szenved, de nem tud fellázadni ez ellen a sors ellen. Minden vele történt esemény ugyanis azt jelzi, hogy nincsenek esélyei.

Egy éve a feleségével egy nyilvános rendezvény után be akartak menni egy helyi discóba. Ágnest az ajtónálló biztonsági őr beengedte a többi asszonnyal együtt, de Károllyal közölte, hogy " ide cigányok nem mehetnek be!" , s nem is engedte őt belépni. Amikor Károly szóvá tette, hogy ez jogellenes és bíróságra fog menni, az őr azt válaszolta, hogy semmi értelme, mert ez magántulajdonban lévő szórakozóhely, azt csinálnak, amit akarnak.

Károly nem tett följelentést, és nem tudta, hogy tehetett volna. Megpróbálhatta volna, hogy érvényt szerezzen a jogainak. De sem ebben az esetben, sem a fia érdekében nem mer lépni, mert nincsen sikeres precedens a hasonló ügyekben ezen a vidéken.

Nagy érzelmi töltéssel beszél arról, hogy Magyarországon " diszkrimináció" van, hogy " büntetlenül lehet kisebbségellenes, zsidóellenes, cigányellenes jelszavakat hangoztatni" . Bírálja a politikát, amely ezt megengedi. Sz szenved attól, hogy nincsen kapaszkodója, nincsen segítsége, amivel megvédhetné magát és az övét.

Károlyék kétszintes, többszobás családi házban élnek heten, mégis szegények. Az anya rokkantnyugdíjas, az apa beteg és négy iskolázandó gyerekük van. Nem tudják befejezni a ház belső tereit, bevakolni a külső falakat. 2004 szeptemberétől az iker fiúk, Karcsika és testvére nem kap ebédet az iskolában, mert a szülők nem tudják fizetni a hozzájárulást. A konyhán igyekeznek a számukra félretenni a maradékot, a reggeli tejet, de ez nem jelent rendszeres étkezést. Karcsika nagyon sovány, eleve a testi fejletlensége miatt utasították az eltérő tantervű iskolába. Ez a hátránya most tovább nő.

Még nehezebb azoknak a családoknak a sorsa, ahol valóban beteg, speciális igényű gyerekek vannak. R. Csabáné (40 éves) hatgyermekes anya két beteg gyereket nevel férjével. Újfalu kertés házaspár övezetében laknak, egy szegényesebb utcában, de a ház jól karbantartott. Legkisebb gyermekük, Kitti 9 éves, Down-kóros. Tizenhét éves lányuk, Gizi 75 százalékos rokkant, depresszió miatt. Maga az apa is leszázalékolt, 50 százalékos rokkantságot kap, szintén depressziós tünetei vannak.

Az anya a hatodik terhességével is rendszeresen járt terhesgondozásra, elvégezték az ultrahangos- és egyéb vizsgálatokat, de az orvosok nem jelezték, hogy a gyerek betegen fog születni.

Gizi:- " Csak a születése után két nappal jött be az orvos, és mondta, hogy Down-kóros. Gondolhatja...Ezt meg kellett volna tudni előre mondani. Ki kellett volna tudni mutatni előtte. Ez egy olyan betegség, hogy ki lehet mutatni. Ha ezt előre tudjuk, akkor ugye...

másként...intézkedik az ember. De amikor megszületett, már az én gyereke volt, nem adtam ki a kezemből. Az intézetben nem törődnek vele úgy, mint én. Nem tud beszélni, de érti, amit mondunk neki, mi is értjük, hogy mit akar. Ott tönkretennék. Meg rossz a szíve, nyitott az egyik szívkamra, a gyomra is beteg és mozgássérült. Az egyik lába beteg. Állandóan orvoshoz kell vinni. Az a gyógyszer, amit a Down-kórra kap, 16 ezer forint két hétre."

Meglepő, hogy a vizsgálatok ellenére sem tudták az orvosok diagnosztizálni a gyermek halmozott betegségeit. Ha Gizi magánorvoshoz járt volna, nyilván sor került volna kiegészítő vizsgálatokra is. Így viszont a család magára maradt a súlyosan beteg gyermek nevelésének terheivel. Ugyanis a családsegítőben úgy informálták Gizit, hogy nem jár semmiféle juttatás a drága gyógyszerek költségeire. Megkérdeztem egy budapesti jogvédő iroda jogászát, aki szerint Kittinek járna a közgyógyellátás.

(Közgyógyellátási igazolványt normatív alapon az kaphat, akinek családjában az egy főre eső átlagos jövedelem az utolsó három hónapban kisebb volt 23 200 Ft-nál, de havonta rendszeresen 2320 Ft-nál többet kell vagy kellene gyógyszerre költenie, ha kiváltja a neki felírt recepteket. Mindezt évente újra kell igényelni.)

Erről a lehetőségről a családsegítőben nem informálták Gizit, holott Kittin kívül az apa és a nagyobbik lány is drága gyógyszereket szed. A családban tehát a súlyos betegségek és az információk hiánya együtt okoznak sokszor megoldhatatlan problémákat. Az egyetlen segítség, hogy Csaba, a legidősebb fiú kőműves lett, már 26 éves. Pesten dolgozik, albérletben lakik, ennek ellenére rendszeresen hazajár és segíti a testvéreit.

A két szülő éveken keresztül ugyanabban a helyi gyárban dolgozott, szépen kerestek, nagy, két szintes családi házat építettek. De Kitti születésével úgy megnőtték a kiadásaik, hogy el kellett adniuk a házat, és a jelenlegi kisebbet vették meg. A különbözetből fedezték Kitti gyógyíttatását. Fel sem merült, hogy a gyermeket intézetbe adják, pedig akkor meg tudták volna őrizni megszokott életszínvonalukat.

Ezt követően néhány éve az apát az utcán ismeretlenek nagyon megverték. Fizetésnap volt, talán a pénzét akarták elvenni. Ekkor kezdődött a családfő depressziós betegsége, aminek leszálalékolás lett a vége. Mostanában naphosszat alszik az erős gyógyszerek mellékhatása miatt. A legnagyobb lány depressziója kisgyerekkorában kezdődött, a hatodik osztályból kimaradt. Ő volt a család első betege.

Gizi azt tervezi, hogy ha lejár a gyed Kittivel, visszamegy a gyárba dolgozni, hiszen legalább egy keresőre szükség van. Csak Kitti felügyeletét lesz nehéz megoldani. Ugyanis később sem akarják intézetbe adni őt. A Down-kóros gyerekek ez a feltétel nélküli elfogadása csodálatra készítenek. Csak az ad okot némi aggodalomra, hogy ki lesz a gondozója, ha anyja visszamegy a gyárba. A nagyobbik lány, Gizi nem jöhet szóba az anyja szerint. Ő is súlyos beteg, egyik beteget nem lehet a másikra bízni. Az apa szintén nagyon rossz állapotban van, a két kisebb fiútestvér még általános iskolás. Marad Renáta, a kisebbik lány, aki most megy hetedikbe. Ő egészséges, mégis az eltérő tantervű iskolába jár.

" K.: - Hogy kerültél a kisegítőbe?

Renáta: - Elsőben azt mondták a tanárok, hogy oda kell menni.

Gizi (az anyja): - Aztán már nem akart átmenni a másikba, de nem is mondták neki. Jó

tanuló, négyes. Bár ebben az iskolában vannak olyan dolgok! Képzeld el, egyszer Reni tetvesen jött haza...

Meg ahogy ott sok gyerek kinéz! Rongyos ruhákban, negyvenes cipőkben a kis gyerekek!! Pedig azok a szülők is ugyanúgy kapják a családit, mint én. Mért nem a gyerekekre költik?! Én nem vetem meg a cigányokat, beszélek is cigányul a gyerekekkel - ők már nem akarnak - de ahogy némelyik cigány családban nevelik a gyerekeket, az borzasztó!"

Az anya számára érthető módon sokadrangú probléma, hogy az értelmes, jó tanuló Renáta miért jár kiségitőbe. Nincsen módja és ideje azon gondolkozni, hogy így hogyan talál munkát.

Nem mondja ki, de majdnem biztos, hogy Renáta feladata lesz Kitti gondozása, ha Gizi visszamegy a gyárba. Akkor viszont az ő jövője is végképp bizonytalanná válik.

Gizi csak négy osztályt végzett, mert beteg anyját kellett ápolnia gyerekkorában. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) olyan meleg szeretettel és értően bánik Kittivel, mint egy gyakorlott gyógypedagógus. Beszélgetésünk elején olyan benyomást tett rám, hogy azt hittem, érettségizett, tanult nő. Még azt is el tudtam képzelni, hogy főiskolára járt. Rövid távon nagyon gondosan, felelősen bánik gyerekeivel, hosszú távra azonban nem tud tervezni. Ahhoz túl sok és túl súlyos probléma terheli a családot. Az ő esetükben igazán nagy szükség lenne egy komplex családsegítő programra. Három súlyosan beteg ember terhét egy családtag sem tudja magára vállalni. A családsegítő azonban még minimális támogatást sem nyújt, az alanyi jogon járó közgyógyellátást sem intézték el. Gizi az én biztatásomra adta be a kérvényt a jegyzőhöz, s akkor kapta meg a közgyógyellátási igazolványt a kislány, holott ez kilenc év óta járna nekik. Ilyen körülmények között Renáta problémája, amely a helyi cigány családok körében tipikus, ebben az esetben súlytalanná válik.

H.-né Anikó (46 éves) hat gyerekes anya. Már két csecsemőkorú unokája is van. Férje két éve halt meg rákban. Építőipari segédmunkás volt. Anikó legidősebb fia, Sanyi most huszonhat éves. A 84 éves nagymamával lakik egy szomszédos faluban. Neki sikerült szakmát tanulni, jól keres. A két nagyobbik lány viszont nyolcadik után abbahagyta a tanulást. Mindketten a kiségitőbe jártak.

" K.: - Hogy kerültek a gyerekek a kiségitőbe?

Anikó:- Hát az első kettőnek a tanárok javasolták, hogy ott könnyebb lesz nekik. Aztán a férjem azt mondta, menjen oda a többi is, így csak egyfelé kell intézkedni, nem kétfelé szaladozni."

Ily módon a harmadik kislány, Katika most megy negyedikbe a kiségitőben, Pisti, a tizenöt éves fiú most bukott meg ötödikben, mulasztások miatt. Évet kell ismételnie.

" Pisti:- Most buktam meg ötödikben. Újra kell jánom. Nem szeretek iskolába járni. Szar hely.

- 26 -

K.: - Miért?

Pisti :- Hát ott kiabálnak a gyerekekkel. Meg ha valami nem tetszik a tanárnak, akkor jön a

körmös. Nem jó. Inkább másfelé megyek."

Katika viszont jó tanuló, hármás-négyes. Egy időben átvette Pistitől az iskolakerülést, de az anyja meg tudta őt győzni, hogy fontos az iskola. Nem így Pistit, aki vagány, zabolátlan fiú, a tanárok nem találnak hozzá utat.

A családdal él még Attila, Anikó házasságon kívül született fia, de róla nem beszélt az anyja.

A legidősebb lány egy éve férjhez ment, a hátsó, szoba-konyhás kis házban lakik férjével és egyéves kislányukkal, Izabellával. A többiek az első, két szoba-konyhás házikóban laknak, itt van velük a másik nagylány, Móni pár hónapos csecsemője, Erik is.

" K.: - Mónika párja nem lakik magukkal?

Anikó: - Őt én nem engedem ide be. Móni megesett. Ő még gyerek, de az a férfi harminckét éves. Van felesége, két lánya. Olyan idősek, mint Móni meg Kati. Meg van egy élettársa, az most terhes. Úgyhogy ő ide nem teheti be a lábát.

K.: - Láta a gyereket?

Móni: - Láta (mosolyog)

Anikó: - Jövő héten megyünk a bíróságra, mert nem akar gyerektartást fizetni. Ott meglesz a bizonyítás, hogy övé a gyerek, mert a nevére se akarta venni. Azért H. Erik. Én ragaszkodom hozzá, hogy ami a gyerekek jár, azt megkapja.

K.: - Cigány ember az illető?

Anikó: - Igen. (*buzgón bólogat hozzá*) Én mondtam Mónikának, hogy már nagy lány, lehet discóba járni, minden, de annak megvan a módja, hogy ne legyen gyerek. Most, hogy már megesett, én nagyon szeretem az unokámat. Én szoktam dajkálni. Az anyjánál csak addig van el, amíg szopik, vagy teáztatja. Utána sír. Éjjel-nappal. De én nem hagyom sírni, járkálok vele, dajkálom, nálam nem sír. Én vagyok a mama. Amíg én élek, jó dolga lesz."

Anikó tíz évvel látszik idősebbnek a koránál, nagy felelősség van rajta. Ugyanakkor gyönyörű, öntudatos asszony, tökéletes fogsorral, szép hosszú, fekete hajjal, mint egy matriarcha. Úgy is viselkedik, mintha unokájának ő volna az igazi anyja. " Muro shavo!!!" - mondja neki cigányul, s majd elolvad a gyengédségtől. Ami az érzelmi biztonságot illeti, abból ebben a családban nincs hiány. Anikó összetartja a gyerekeit, akik nyugodtak, derűsek a rémíztő szegénység ellenére.

A házban az ágyakon és a vaskályhán kívül semmilyen bútor nincsen, se asztal, se székek. A falak piszkosszürkék a szénfűtéstől, és málladoznak. Ajtót sehol sem látok, augusztus vége van, az ajtónyílásokon piszkos, szakadozott függönyök lógnak. Anikó a döngölt padlóra pöccinti a cigarettahamut, s látszik, hogy régen volt söprés. Az egyetlen komfort, hogy a vízcsap az udvaron van, nem kell vízért kijárni az utcára.

A két nagylány azzal, hogy gyereket szült, nemcsak a szakmaszerzés lehetőségét veszítette el, de fejenként havi húszezer forintot is. Ennyi volt ugyanis az árvasági járadék. Ez most már csak a két kisebb gyerek után jár.

Az a közkeletű előítélet tehát, hogy a cigánylányok a családi pótlék miatt szülnék gyereket, ebben az esetben sem igazolható. A családi pótlék összege csak a töredéke az árvasági járadéknak, vagyis a két csecsemő érkezése komoly bevételcsökkentést jelent a családnak. A két lány gyereket akart, mert ha partner van, ez a természetes. Mónika nagy szeretettel gondozza Erikét, annyiszor szoptatja meg, ahányszor megéhezik. Sok teje van, jut belőle nővére egyéves kislányának is, aki még mindig szopik. Sőt, a szomszéd család nagyobbacska gyerekének is visz belőle, aki sokszor éhezik. A szegénységnek ezen a szinten is sok fokozata van.

" Anikó:- Képzeld el, ezek a szomszédok olyan szegények, hogy az ágy lába téglából van kirakva. Annak a gyereknek sokszor nincsen mit enni. Olyan sovány. Gondoltuk, ez a kis anyatej jót tesz neki. Kár lenne kiönteni, mert Móni naponta kétszer fej.

Móni :- Láttam is, hogy kikerekedett, amióta viszem neki a tejet."

Anikóék családjában nincsen éhezés, de a jövő körvonalai alig látszanak. A legidősebb fiút leszámítva senkinek nincsen szakmája, Mónika egyenlőre nem kap tartásdíjat. Anikó azt tervezi, hogy lányai, ha a csecsemők nagyobbak lesznek, elmennek majd közmunkára. Mónika ez ellen felháborodottan tiltakozik, számára ez lealacsonyító lenne. Valami kedvére való alkalmi munkára számít, amihez itt nem könnyű hozzájutni. Ha Anikó két kisebb gyereke sem kapja már az árvaságit, súlyos nélkülözések elé nézhetnek.

Anikó nem tudja igazán felmérni, hogy az iskoláztatásnak, szakmaszerzésnek milyen jelentősége van. Ő maga soha nem járt iskolába, analfabéta.

" Anikó:- Valami keveset tudok olvasni, meg a lánykori nevemet le tudom írni. Tudja, nekünk a gyerekkorunk olyan volt, hogy ki lettünk adva családokhoz. Azok meg nem küldtek iskolába. Meg volt egy olyan dolog, hogy anyánk hat hónapra börtönbe került..

Úgy összeszólalkozott a szomszédokkal és elítélték. Akkor adtak ki bennünket házakhoz. De utána se sokat törődött velünk. Apám elvált tőle. Nem éltek együtt a börtön után már. Hárman voltunk testvérek. A bátyámat egy család örökbe fogadta, taníttatta, lett jó szakmája. Most Amerikában van, van neki felesége, két gyereke. Néha ír, hogy jó munkája, keresete van.. Nem tudom, hogy került ki."

Az amerikai testvér példája túl távoli ahhoz, hogy mintát nyújtson Anikónak a gyerekevelésben. Szeretetet, érzelmi biztonságot tud nyújtani gyerekeinek és unokáinak, a jövő tervezésében azonban nem tud segíteni nekik.

*

A cigány családokat látogató szociológus számára igen sok arcát mutatja meg ez a kultúra. Feltárul a hagyományőrző, tisztos jómód, a titkolt nélkülözés, vagy a már nem titkolható szegénység sokféle szintje. A nagyon szegények esetében a betegség, a leszázalékolás, a rokkantság szinte szükségszerű velejárója az életnek. Az intézményes kapcsolatrendszerhez való viszony is sokféle, a perspektívát nyújtó, sikeres iskolai előmeneteltől az írástudatlanságig terjed.

A külvilág viszonyulása a cigány családokhoz ugyanilyen széles spektrumú. Körösszeg községben sikeresen integrálják a cigány gyerekeket iskolai ösztöndíjakkal, rajzsakkörrel, pályázatokkal. Másutt " eltérő tantervű" iskolába terelik, korai éveikben zsákutcába kényszerítik őket.

De gyakran a jóindulatú segítőkészség is zsákutcába vezet. Körösszegen meglátogattam az új cigánytelepet, amely egy széles mezőn túl, a falu határánál is kintebb épült, öt évvel ezelőtt. Az M. család gyerekei kísérek el odáig, közben csatlakozik hozzánk még egy ismerős, egész díszkíséret. De a telepnél megállnak, nem jönnek beljebb. A tizenöt egyforma, vakolatlan, kerítés nélküli háznak van valami falanszter jellege. Szomorúság és reménytelenség lengi be. A házak minden lakott területtől távol, szinte a semmiben lebegnek, lehangoló délibábként. A poros úton télen nyilván bokáig ér a sár, innen a legközelebbi bolt fél óra, az orvosi rendelő még messzebb van.

B. Rudolf (50 éves) háza a második, öt gyereket nevelnek a feleségével. Éppen ballagásra készülnek, a legidősebb fiú most járta ki a nyolc osztályt. A feleség a művelődési házba ment főzni a vendégekre, Rudolf az udvaron bográcsban fagyasztott csirkét főz. Vele beszélgetünk, de inkább hallgatunk. Rudolf hatvan évesnek tűnik, beteges, szakadt ruházatú, szomorú arcú férfi. A nagyanyja nevelte föl, szülei kisgyerek korában meghaltak. Csak akkor mosolyodik el halványan, amikor nagyanyját említi egyik fiának. " Piroska Mama, tudod?! Ő még tudott cigányul."

Szótlanul dobálja a csirkedarabokat a bográcsba, aztán körbeint, s említi, hogy két méteres gázt kellett kiirtani az udvaron, amikor épült a ház. Ő is segített a mestereknek. Egyébként a TŰZÉP-en dolgozik, amit keres, ennivalóra elég. Most 150 vendégre számítanak, a ballagás nagy ünnep. Két birka van az udvar-széli ólban, azokat még délután levágják. Pörköltet készítenek.

A házat bevakolni, kerítést csináltatni viszont nincsen pénzük, kell a gyerekek iskoláztatására. Tamás, a középső fiú jó tanuló, rajzsakkörre jár. A legutóbbi rajzpályázaton ő volt az első díjas. De nem ment Pestre a többiekkel átvenni a díjat, mert rosszul van a buszon. A fiúk élénk tekintetűek, jókedvűek, ellentétben apjukkal, aki megtört szemmel téblábol. Kérdésekre, hogy milyen a viszony a szomszédokkal, csak legyint. " Nem foglalkozunk egymással."

A szociálpolitikai támogatással épült telepre öltözködésként költöztették a családokat, a rokonokkal, régi szomszédokkal megszakadt a kapcsolat. Az itt lakók nehezen találnak fogódzót, emberléptékű életformát.

Abban lehet reménykedni, hogy a gyerekek az iskola segítségével minél előbb kikerülnek innen, ahol hiányzik a cigány családokra egyébként nagyon jellemző beszédesség, hangos jókedv, a látogatónak szóló kíváncsiság és közlésvágy. Egy mesterségesen létrehozott zárványban él ez a tizenöt család, nem tudván se magukkal, se egymással mit kezdeni. A megtervezett szegénység, amely a legegyszerűbb, sátortetős típusházakban egyen-életformát ígért, kirekesztettséget hozott magával. Kirekesztettséget a virágzó faluból, az emberekkel és sokféle házzal teli utcákból, az életteli pezsgésből. A szótlanságban megnyilvánuló, tört szemű szomorúság, ami B. Rudolf egész lényéből árad, ennek a kirekesztettségnek a következménye, ami úgy látszik, a szegénységnél is nagyobb teher.